

MARTYNA KRYSTMAN

Studentka III roku prawa, członkini Koła Naukowego Prawa Cywilnego „Usus Iuris”
Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Obejście prawa a pozorność jako przesłanki nieważności czynności prawnej

Wprowadzenie

Obejście prawa i pozorność to instytucje części ogólnej prawa cywilnego. Przy spełnieniu określonych przesłanek prowadzą one do nieważności czynności prawnej. W doktrynie i orzecznictwie przyjmuje się powszechnie, że wady te nie mogą jednocześnie dotyczyć tej samej czynności prawnej. Innymi słowy, czynność mająca na celu obejście prawa nie może być pozorna, i odwrotnie. Są one uznawane za odrębne, samodzielne i wykluczające się podstawy nieważności czynności prawnej.

Jednakże warto zastanowić się nad możliwością zaistnienia sytuacji, w której czynność dyssymulowana ma jednocześnie na celu obejście prawa. Podjęcie powyższej kwestii wymaga przeprowadzenia rozważań o charakterze teoretycznym.

1. Zarys terminologiczny

Obejście prawa i pozorność to wady prowadzące do nieważności czynności prawnej. Zanim jednak przystąpi się do rozważania tych instytucji, należy podjąć próbę definicji podstawowych pojęć, koniecznych do właściwego wyłożenia tematu. Bez wątplenia, należą do nich takie kategorie, jak: czynność konwencjonalna, czynność prawna, oświadczenie woli stanowiące substrat czynności prawnej oraz nieważność czynności prawnej.

W teorii prawa powszechnie przyjmuje się, że czynność prawna należy do szerszej kategorii ontologicznej – czynności konwencjonalnych. Konstrukcja czynności konwencjonalnej w prawie cywilnym była różnie postrzegana, tak samo różnie oceniano jej przydatność dla tej gałęzi prawa. Współcześnie jednak pojęcie to stało się powszechne w polskim porządku prawnym. Czynność konwencjonalna jest to więc taka czynność psychofizyczna albo czynność konwencjonalna niższego stopnia, której reguły sensu każą przypisywać określony sens kulturowy¹. Czynność konwencjonalna polega na tym, że mocą pewnych wyraźnie ustanowionych lub zwyczajowo ukształtowanych reguł pewnym czynnościom nadaje się nowy sens społeczny, sens kulturowy². Reguły sensu z kolei można traktować jako swego rodzaju definicje pojęcia danej czynności konwencjonalnej: co jest dokonane w sposób odpowiadający danej definicji, jest czynnością konwencjonalną, co nie jest tak dokonane – czynnością taką nie jest³.

Bazując na definicji czynności konwencjonalnej, skonstruowano wiele definicji czynności prawnej. Jedną z najbardziej rozpowszechnionych stworzył Z. Radwański, wskazując, że czynność prawna to „skonstruowana przez system prawny czynność konwencjonalna podmiotu prawa cywilnego, której treść określa – co najmniej w podstawowym zakresie – jej konsekwencje prawne”⁴. Zbliżoną definicję przyjmuje

¹ S. Wronkowska, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005, s. 12.

² S. Wronkowska, Z. Ziemiński, *Zarys teorii prawa*, Poznań 2001, s. 30.

³ Ibidem, s. 31.

⁴ Z. Radwański, *Zagadnienia ogólne czynności prawnych. Oświadczenie woli a czynność prawna*, [w:] Z. Radwański (red.), *System Prawa Prywatnego*, t. 2: *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2008, s. 34.

M. Gutowski, twierdząc z kolei, że „czynność prawna to oparta na oświadczeniu woli czynność konwencjonalna, za pomocą której podmioty cywilnoprawne, w sposób i przy spełnieniu przesłanek prawem przewidzianych, wywołują skutki w sferze prawa cywilnego”⁵. Czynność konwencjonalna dlatego staje się czynnością prawną, że podlega regulacji normatywnej, i dlatego, że jest ona intencjonalnie skierowana na wywołanie skutków prawnych⁶. Czynność prawna sama w sobie nic nie znaczy – jej znaczenie jest dopiero określane poprzez skutki, jakie może ona wywołać⁷.

Zdefiniowaniu poddać należy także pojęcie oświadczenia woli, które stanowi substrat czynności prawnej. Oświadczenie woli lub ich zespół jest wprawdzie istotnym i koniecznym elementem czynności prawnej, ale nie zawsze jedynym⁸. Stan faktyczny czynności prawnej może obejmować z mocy przepisów prawnych także inne elementy⁹. Identyfikowanie czynności prawnej z oświadczeniem woli stawiałoby owe inne elementy poza zakresem czynności prawnej, a w konsekwencji należałoby uznać, że samo oświadczenie woli wywołuje już skutki prawne, natomiast te inne elementy stanowiłyby jakieś odrębne zdarzenia prawne niebędące składnikami czynności prawnej¹⁰.

Zarówno pozorność, jak i obejście prawa prowadzą do nieważności czynności prawnej. Konieczne wydaje się więc poddanie, chociażby ogólnej i powierzchownej, próbie definicyjnej pojęcia nieważności czynności prawnej. Nieważność należy do kategorii sankcji, jednakże cechuje się pewną odrębnością – jej swoistość polega na tym, że osoba zagrożona tą sankcją nie jest obowiązana dokonać określonej czynności, lecz czynność ta okaże się prawnie nieefektywna, jeżeli nie zostaną spełnione prawem określone przesłanki¹¹. Czynność nieważna nie

⁵ M. Gutowski, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2017 s. 19.

⁶ M. Gutowski, *Bezskuteczność czynności prawnej*, Warszawa 2013, s. 17.

⁷ *Ibidem*, s. 1.

⁸ Z. Radwański, *Zagadnienia ogólne czynności prawnych...*, s. 33.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, s. 33–34.

¹¹ Z. Radwański, *Sankcje wadliwej czynności prawnej. Nieważność czynności prawnej*, [w:] Z. Radwański (red.), op. cit., s. 430.

wywołuje skutków, które objęte były zamiarem stron, co nie znaczy jednak, że w każdym wypadku pozostaje ona czynnością prawną bezskuteczną¹². Może wywołać określone przepisami skutki, które wprawdzie nie były ani zamierzone, ani przewidziane przez strony, wynikają jednak z faktu dokonania czynności prawnej¹³. Nieważność ma charakter definitywny i działa *erga omnes*.

2. Pozorność jako wada oświadczenia woli

Instytucja pozorności czynności prawnej unormowana została w art. 83 Kodeksu cywilnego¹⁴. Zgodnie z tym przepisem nieważne jest oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów. Jeżeli oświadczenie to zostało złożone dla ukrycia innej czynności prawnej (tzw. czynność dyssymulowana), ważność oświadczenia ocenia się według reguł właściwych dla tej czynności. Pozorność oświadczenia woli nie ma wpływu na skuteczność odpłatnej czynności prawnej, dokonanej na podstawie pozornego oświadczenia, jeżeli skutek tej czynności osoba trzecia nabywa prawo lub zostaje zwolniona od obowiązku, chyba że działała w złej wierze.

Istotą pozorności jest złożenie przez strony zgodnych oświadczeń woli, bez zamiaru wywołania skutków prawnych z tych oświadczeń wynikających oraz z faktem ich złożenia związanych¹⁵. Opierając się na tezach orzecznictwa, można wskazać trzy przesłanki pozorności, które muszą być spełnione łącznie: złożenie oświadczenia woli drugiej stronie, złożenie go tylko dla pozorów oraz zgoda adresata na dokonanie czynności prawnej¹⁶.

¹² Ibidem, s. 431.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1025 ze zm.), dalej: k.c.

¹⁵ M. Gutowski, *Nieważność...*, s. 165.

¹⁶ Por. np. wyrok Sądu Najwyższego (SN) z dnia 2 marca 2016 r., V CSK 397/15, LEX nr 2032328; wyrok SN z dnia 13 sierpnia 2015 r., I CSK 786/14, LEX nr 1866880. Zob. także: M. Gutowski, *Nieważność...*, s. 166.

Dla stwierdzenia wady pozorności oświadczenia woli rozważa się dwa oświadczenia woli, przy czym jedno z nich przeznaczone jest „na zewnątrz”, a drugie ujawnione jedynie między stronami¹⁷. Nie można klasyfikować drugiego z oświadczeń woli jako aktu wewnętrznego, jest ono bowiem komunikowane i akceptowane przez drugą stronę¹⁸. Nie ma natomiast wymagania odnośnie do intencjonalności oświadczenia pozornego – nie musi być ono nastawione na zwodzenie czy oszukiwanie osób trzecich – wystarczy, że w obiektywnej ocenie odpowiada wymaganiom stawianym oświadczeniu woli¹⁹.

Sens art. 83 k.c. sprowadza się do tego, że nakazuje on uznać ujawnione oświadczenie woli za nieważne, ponieważ w świetle tajnego porozumienia brak mu konstytutywnej cechy każdego oświadczenia woli, jakim jest zamiar wywołania skutków prawnych²⁰. Jest to, innymi słowy, sprzeczność między oświadczonymi a prawdziwymi zamiarami stron, czyli upozorowanie przez strony na zewnątrz, że czynność o określonej treści została dokonana, a jednocześnie wytworzenie przeświadczenia otoczenia o dokonaniu takiej czynności²¹.

Wskazuje na to Sąd Apelacyjny (SA) w Katowicach, podnosząc, że „oświadczenie woli złożone jest dla pozoru wtedy, gdy z góry powziętym zamiarem stron brak jest woli wywołania skutków prawnych, przy jednoczesnej chęci wprowadzenia innych osób (lub organów władzy) w błąd co do rzekomego dokonania określonej czynności prawnej”²².

Oświadczenie złożone dla pozoru to czynność symulowana, polegająca na tym, że dokonaniu czynności prawnej towarzyszy próba wywołania u osób trzecich przeświadczenia, iż zamiarem stron tej czynności jest wywołanie skutków prawnych objętych treścią ich

¹⁷ Z. Radwański, *Wady oświadczenia woli. Pozorność*, [w:] Z. Radwański (red.), op. cit., s. 388.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, s. 389.

²⁰ Ibidem.

²¹ M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*, [w:] M. Gutowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–352*, Warszawa 2018, Legalis/el.

²² Wyrok SA w Katowicach z dnia 13 kwietnia 2017 r., I ACa 1165/16, LEX nr 2287388.

oświadczeń woli, oraz między stronami musi istnieć tajne porozumienie, że te oświadczenia woli nie mają wywołać zwykłych skutków prawnych, gdyż wyrażony zamiar nie istnieje lub jest inny niż ujawniony²³. Brak zamiaru wywołania skutków prawnych powinien dotyczyć samej treści czynności – inne elementy podlegają oczywiście badaniu, jednak w ramach innych podstaw nieważności czynności prawnej²⁴.

Istotna dla instytucji pozorności jest trzecia z wymienionych powyżej przesłanek, a mianowicie drugie ze składanych oświadczeń woli – oświadczenie pozostające jedynie między stronami. Jak wskazano w orzecznictwie, nieważność czynności prawnej z powodu pozorności złożonego oświadczenia woli ma miejsce tylko wtedy, gdy brak zamiaru wywołania skutków prawnych został przejawiony wobec drugiej strony tej czynności tak otwarcie, że miała ona pełną świadomość co do pozorności złożonego wobec niej oświadczenia woli i co do rzeczywistej woli jej kontrahenta i w pełni się z nią zgadza²⁵. Będą to więc oświadczenia wszystkich stron czynności: zgodne oświadczenia o braku zamiaru wywołania skutków prawnych lub oświadczenie jednej strony o braku zamiaru wywołania skutków prawnych i zgoda drugiej strony na powyższe²⁶.

Elementem koniecznym do złożenia owego tajnego oświadczenia woli jest więc druga strona czynności prawnej²⁷. Niewątpliwie, przesłanka ta zawsze jest spełniona przy dokonywaniu dwu- albo wielostronnych czynności prawnych, ale także przy dokonywaniu jednostronnych czynności prawnych, jeżeli ich skuteczność zależy od zakomunikowania oświadczenia woli drugiej stronie²⁸. Co za tym idzie, oświadczenia woli stanowiące element jednostronnej czynności prawnej, które nie wymagają dla swojej skuteczności zakomunikowania ich drugiej stronie, nie mogą być dotknięte wadą pozorności²⁹.

²³ Wyrok SN z dnia 2 marca 2016 r., V CSK 397/15, LEX nr 2032328.

²⁴ M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Z. Radwański, *Wady oświadczenia woli...*, s. 389.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

Sąd Najwyższy wskazał, że „niezbędną przesłanką stwierdzenia pozorności czynności prawnej jest zgoda drugiej strony czynności prawnej na jej pozorny charakter”³⁰. Jako że pozorność jest wadą samego oświadczenia woli, a jej istota dotyczy materii leżącej wyłącznie w gestii stron, udział jakiegokolwiek czynnika zewnętrznego jest dla instytucji pozorności obojętny³¹.

Pozorne oświadczenie woli jest dotknięte sankcją nieważności. Nieważność czynności prawnej jest pochodną nieważności jej podstawowego składnika, jakim jest oświadczenie woli³². Jest to wada dotycząca czynności *ab initio*³³, a jednocześnie skuteczna *erga omnes*. W związku z tym każdy zawsze może się na tę wadę powołać³⁴. Spoczywa jednak na takiej osobie ciężar dowodu, że strony porozumiały się co do nieskuteczności ujawnionych na zewnątrz oświadczeń woli³⁵. Sankcja nieważności na podstawie art. 83 k.c. ma charakter samoistny i wyprzedza inne wady³⁶. Problem ten zostanie jednak szerzej omówiony przy analizie komparatystycznej tytułowych instytucji.

Jak już zostało wspomniane, nieważność oświadczenia woli złożonego dla pozorów powoduje, że nie następują określone w nim skutki prawne. Sankcja nieważności zgodnie z art. 83 § 2 k.c. została jednak ograniczona w wypadku odpłatnych czynności prawnych: „pozorność oświadczenia woli nie ma wpływu na skuteczność odpłatnej czynności prawnej, dokonanej na podstawie pozornego oświadczenia, jeżeli wskutek tej czynności osoba trzecia nabywa prawo lub zostaje zwolniona od obowiązku, chyba że działa w złej wierze”. Ochroną przewidzianą przez ten przepis objęte są osoby trzecie – osoby nieuczestniczące w czynności prawnej.

Co istotne, strony mogą także w porozumieniu potajemnym złożyć oświadczenia wyrażające ich wolę innego uregulowania stosunku

³⁰ Wyrok SN z dnia 10 maja 2018 r., II PK 172/17, LEX nr 2488626.

³¹ M. Gutowski, *Nieważność...*, s. 167.

³² M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Z. Radwański, *Wady oświadczenia woli...*, s. 390.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*.

prawnego, niż zostało to ujawnione na zewnątrz³⁷. Tego rodzaju potajemne porozumienie stron zwykło się określać mianem czynności ukrytej lub dyssymulowanej³⁸. Znajduje to potwierdzenie w art. 83 § 1 zd. 2 k.c.: „dla ukrycia innej czynności prawnej, ważność oświadczenia ocenia się według właściwości tej czynności”.

Przyjmuje się, że w takich przypadkach chodzi o dwie czynności prawne: jedną pozorną (nieważną) i drugą ukrytą (w zasadzie ważną)³⁹. Koncepcja ta dotknięta jest jednak istotnymi wadami, dlatego też Z. Radwański opowiedział się raczej za tezą o jednej połączonej czynności prawnej⁴⁰. Zgodnie z jego założeniami „w art. 83 k.c. chodzi nie o dwie czynności prawne, lecz o jedną połączoną czynność prawną, przy czym tylko te oświadczenia woli ujawnione na zewnątrz są nieważne, które pozostają w kolizji z oświadczeniami ukrytymi. Wszystkie te elementy należy brać pod uwagę przy wykładni oświadczeń woli. [...] W rezultacie tak przeprowadzonej wykładni ustalić należy miarodajną prawnie treść oświadczenia woli stron, co z kolei decyduje o dokonaniu albo niedokonaniu jednej czynności prawnej, wyznaczając jej skutki prawne”⁴¹.

Innymi słowy, wada oświadczenia woli określona w art. 83 k.c., polegająca na niezgodności między aktem woli a jej zewnętrznym przejawem, obejmuje dwa stany faktyczne: oświadczenie woli złożone drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów albo w ogóle niemające wywoływać skutków prawnych, albo wywołujące skutki prawne, ale inne niż te, które wynikają z treści czynności prawnej⁴². W pierwszym przypadku czynność prawna zawierająca pozorne oświadczenie woli jest bezwzględnie nieważna, w drugim – jej ważność jest oceniana według właściwości ukrytej czynności prawnej⁴³.

³⁷ Z. Radwański, *Wady oświadczenia woli...*, s. 392.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 392–393.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² K. Pietrzykowski, *Komentarz do art. 83*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny*, t. 1: *Komentarz do art. 1–449*¹⁰, Warszawa 2018, Legalis/el.

⁴³ *Ibidem*.

Pierwsza z wymienionych postaci pozorności jest określana jako pozorność bezwzględna, druga jako względna⁴⁴. W doktrynie przyjęto również inne nazewnictwo – M. Gutowski rozróżnia „pozorność czystą” oraz „symulację względną”, przy czym pozorność czysta charakteryzuje się brakiem zamiaru wywołania jakichkolwiek skutków prawnych⁴⁵, a symulacja względna – częściej występująca w obrocie prawnym – polega na złożeniu pozornych oświadczeń w celu ukrycia oświadczeń właściwych zmierzających do innej czynności⁴⁶.

3. Obejście prawa

Zgodnie z art. 58 k.c. bezwzględnie nieważne są nie tylko czynności sprzeczne z ustawą, ale także mające na celu obejście ustawy – *in fraudem legis*. Koncepcja obejścia prawa ma genezę rzymską i została zdefiniowana przez Paulusa w następujący sposób: „przeciwko ustawie działa ten, kto działa w sposób sprzeczny z brzmieniem ustawy, natomiast oszukańczo wobec ustawy działa ten, kto, postępując w sposób zgodny z brzmieniem ustawy, obchodzi jej intencję” (D. 1.3.29.)⁴⁷. Do tej koncepcji nawiązuje także współczesna teoria prawa cywilnego, wskazując, że przez czynność prawną podjętą w celu obejścia ustawy rozumie się czynność wprowadzającą w błąd zakazem prawnym, ale przedsięwziętą w celu osiągnięcia skutku zakazanego przez prawo⁴⁸.

W doktrynie bardzo silnie akcentuje się rozłączność pojęć sprzeczności z prawem i obejścia prawa, definiując obejście prawa jako swobodną klauzulę generalną, która odwołuje się poprzez normy prawne o bardzo ogólnym charakterze do stanowiących ich fundament wartości⁴⁹. Za tą tezą opowiada się pogląd cywilistyki ukształtowany

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Z. Radwański, *Treść czynności prawnej. Prawnie doniosła treść czynności prawnej*, [w:] Z. Radwański (red.), op. cit., s. 231.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ M. Gutowski, *Komentarz do art. 58*, [w:] M. Gutowski (red.), op. cit.

przez A. Woltera, głoszący, że przez pojęcie obejścia prawa rozumie się czynność nieobjętą zakazem prawnym, ale przedsięwziętą w celu osiągnięcia skutku zakazanego przez prawo⁵⁰.

Istnieje jednak inne ujęcie czynności *in fraudem legis*, które zakłada, że pojęcie obejścia prawa nie jest w stosunku do pojęcia sprzeczności z prawem żadną nową kategorią normatywną, ale jedynie wskazuje sposób rozumienia tego ostatniego⁵¹. Zwolennicy tego podejścia podnoszą, że wyróżnianie kategorii czynności mających na celu obejście ustawy obok czynności sprzecznych z ustawą sugeruje, iż czynność mająca na celu obejście prawa nie jest czynnością sprzeczną z prawem⁵². Kryterium obejścia prawa jako odrębne od sprzeczności z prawem traci więc na znaczeniu i aktualności⁵³.

Pierwsza z prezentowanych tez wydaje się jednak cieszyć stanowczo większym uznaniem doktryny i orzecznictwa. Chociażby Sąd Apelacyjny w Białymstoku, powołując się na wcześniejsze orzecznictwo Sądu Najwyższego, stwierdził, że „czym innym jest sprzeczność czynności prawnej z ustawą i czym innym jest czynność mająca na celu obejście ustawy. Nie są to sytuacje tożsame. Inna jest sytuacja, gdy umowa formalnie nie jest sprzeczna z ustawą, jednak ma na celu obejście ustawy i z tej przyczyny jest nieważna. Nawet formalnie poprawna realizacja umowy w efekcie może zmierzać do obejścia prawa. To, że dana umowa była wykonywana, nie wyłącza oceny dotyczącej ważności tego zobowiązania, np. jako podstawy ubezpieczenia społecznego”⁵⁴.

Czynności mające na celu obejście ustawy zawierają pozór zgodności z ustawą – ich treść nie zawiera elementów wprost z nią sprzecznych⁵⁵. Chodzi tu zatem o wywołanie skutku sprzecznego z prawem

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² P. Sobolewski, *Komentarz do art. 58*, [w:] K. Osajda (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 1: *Część ogólna. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99)*, Warszawa, 2017, s. 522.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 17 kwietnia 2018 r., III AUa 844/17, LEX nr 2467462.

⁵⁵ M. Safjan, *Komentarz do art. 58*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), op. cit., s. 298.

przez dokonanie samej czynności, a nie poprzez osiągnięcie celu leżącego poza treścią czynności⁵⁶.

Przedstawiona powyżej argumentacja znajduje potwierdzenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego: „czynność prawna mająca na celu obejście ustawy polega na takim ukształtowaniu jej treści, które z punktu widzenia formalnego nie sprzeciwia się ustawie, ale w rzeczywistości zmierza do zrealizowania celu, którego osiągnięcie jest przez nią zakazane”⁵⁷.

Podobnie wypowiedział się Sąd Najwyższy, stwierdzając, że „czynności mające na celu obejście ustawy zawierają jedynie pozór zgodności z ustawą. Czynność prawna mająca na celu obejście ustawy polega na takim ukształtowaniu jej treści, która z punktu widzenia formalnego nie sprzeciwia się ustawie, ale w rzeczywistości zmierza do zrealizowania celu, którego osiągnięcie jest przez nią zakazane. Chodzi tu zatem o wywołanie skutku sprzecznego z prawem”⁵⁸.

W tym kontekście warto pochylić się nad znaczeniem sformułowania „cel czynności prawnej”. Rozumie się bowiem przez nie wykreowanie, zmianę lub zakończenie stosunku prawnego, czyli stworzenie nowych albo zmianę obecnych praw i obowiązków dla podmiotów prawa cywilnego⁵⁹. Innymi słowy, jest to stan prawny, jaki powstanie po dokonaniu czynności, czyli prawa i obowiązki podmiotów prawa cywilnego, jakie ma wykreować czynność prawna⁶⁰.

Przedmiotem rozważań w tym punkcie artykułu jest czynność prawna mająca na celu obejście ustawy. Zastanowienia wymaga kwestia zamiaru stron: czy muszą one (przynajmniej jedna z nich) obejmować swoim zamiarem fakt, że dokonywana przez nie czynność prawna ma w istocie na celu obejście przepisów obowiązujących prawa.

W piśmiennictwie dyskusyjne jest, czy w ramach oceny celu dokonania czynności prawnej oraz obejścia prawa należy uwzględnić zamiar i świadomość stron dokonujących czynności, czy ograniczać się

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Wyrok SN z dnia 5 lipca 2012 r., I UK 101/12, LEX nr 1250560.

⁵⁸ Wyrok SN z dnia 25 listopada 2004 r., I PK 42/04, LEX nr 151294.

⁵⁹ P. Sobolewski, *Komentarz do art. 58*, s. 522.

⁶⁰ Ibidem.

tylko do treści czynności⁶¹. Zwolennicy takiego uwzględnienia akcentują, że w przypadku pominięcia subiektywnego stosunku stron do dokonywanej czynności obejście ustawy traci znaczenie jako odrębne od sprzeczności z ustawą kryterium oceny ważności czynności prawnej⁶². Argument taki nie wydaje się jednak wystarczający – obejście ustawy nie musi być celowe, nie jest bowiem istotne, czy strony czynności prawnej zdawały sobie sprawę z istnienia i treści norm prawnych⁶³. Stwierdzenie przeciwne oznaczałoby nie tylko kwalifikowanie dwóch takich samych czynności odmiennie, ale także premiowanie nieznamości prawa⁶⁴.

4. Porównanie instytucji na podstawie orzecznictwa sądów powszechnych

W orzecznictwie przyjmuje się jednomyślnie, że pozorność i obejście prawa to dwie odrębne przesłanki nieważności czynności prawnej. Innymi słowy, czynność zmierzająca do obejścia prawa nie może być jednocześnie czynnością pozorną⁶⁵.

Stanowisko takie zajmuje Naczelny Sąd Administracyjny (NSA), wskazując, że „czynność zmierzająca do obejścia prawa nie może być jednocześnie czynnością pozorną”⁶⁶. W dalszej kolejności sąd podniósł, że przepisy regulujące obejście prawa i pozorność czynności prawnej wykluczają się wzajemnie, a przyjęcie stanowiska odmiennego stanowi błąd logiczny. Sąd wskazał na odmienność celów przy dokonywaniu omawianych czynności: „o ile przy czynności zmierzającej do obejścia prawa celem stron jest jej dokonanie, o tyle w sytuacji opisanej w art. 83 k.c. strony jedynie symulują dokonanie czynności”⁶⁷.

⁶¹ Ibidem, s. 523.

⁶² Ibidem.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*.

⁶⁶ Wyrok NSA z dnia 16 września 2004 r., FSK 488/04, LEX nr 145505.

⁶⁷ Ibidem.

Także Sąd Najwyższy wyklucza możliwość jednoczesnego zaistnienia wady pozorności i obejścia prawa: „czynność prawna nie może jednocześnie zmierzać do obejścia prawa oraz być dokonana dla pozor, zaś jeżeli umowa jest przez strony faktycznie wykonywana, nie można mówić o jej pozorności, powyższe jednak nie tylko nie wyklucza możliwości badania, czy zawarcie umowy nie zmierzało do obejścia prawa, ale jest w pełni uprawnione, gdy się zważy ustalone w sprawie okoliczności”⁶⁸.

Różnice pomiędzy pozornością a obejściem prawa obrazuje jeden z wyroków Sądu Najwyższego, w którym wskazano, że „czynnością prawną podjętą w celu obejścia ustawy jest czynność, wprowadzicie nieobjęta zakazem prawnym, ale przedsięwzięta w celu osiągnięcia skutku zakazanego przez prawo [...] obejście ustawy to zachowanie podmiotu prawa, który [...] dokonuje innej niezakazanej formalnie czynności w celu osiągnięcia skutku związanego z czynnością zakazaną, a tym samym sprzecznego z prawem. Natomiast art. 83 k.c. charakteryzuje czynność prawną pozorną przez wskazanie trzech jej elementów, które muszą wystąpić łącznie: oświadczenie woli musi być złożone tylko dla pozor, oświadczenie woli musi być złożone drugiej stronie, adresat oświadczenia woli musi zgadzać się na dokonanie czynności prawnej jedynie dla pozor. [...] Czynność zmierzająca do obejścia prawa nie może zatem być jednocześnie czynnością pozorną z tego choćby względu, że pierwsza zostaje rzeczywiście dokonana, druga zaś jest jedynie symulowana. Przepis art. 83 k.c. i art. 58 § 1 k.c. stanowią odrębne, samodzielne i wykluczające się wzajemnie podstawy nieważności czynności prawnej. Czynność pozorna jest zawsze nieważna. Niekiedy ważna może być w świetle art. 83 § 1 zdanie 2 k.c. czynność ukryta [...] wówczas jest możliwe badanie jej treści i celu w świetle kryteriów wyrażonych w art. 58 k.c.”⁶⁹.

Podobnie wypowiedział się Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 7 grudnia 2016 r.: „czynność prawna nie może być równocześnie uznana za nieważną z powodu jej pozorności oraz z powodu dokonania

⁶⁸ Wyrok SN z dnia 18 marca 2014 r., II UK 374/13, LEX nr 1448332, a także wyrok SA w Łodzi z dnia 11 września 2014 r., III AUa 2415/13, LEX nr 1511678.

⁶⁹ Wyrok SN z dnia 29 marca 2006 r., II PK 163/05, LEX nr 232587.

jej z obejściem prawa, gdyż są to wady wzajemnie wykluczające się⁷⁰. Ponadto Sąd wskazuje, że „niekiedy ważna może być w świetle art. 83 § 1 zdanie drugie k.c. czynność ukryta. Dopiero wówczas jest możliwe badanie jej treści i celu w świetle kryteriów wyrażonych w art. 58 k.c.”⁷¹. To stwierdzenie jest niezwykle istotne z punktu widzenia dalszych rozważań.

Warto się zastanowić nad faktycznym sensem powyższego sformułowania. Nie można bowiem sprzeciwiać się ugruntowanemu w doktrynie i orzecznictwie stanowisku, że wady pozorności i obejścia prawa wzajemnie się wykluczają. Wydaje się jednak, że nie jest pozbawione racji twierdzenie, że dyssymulowana czynność pozorna, która spełnia wszystkie wymagania właściwej czynności prawnej, a w związku z tym, która może być uznana za czynność ważną, mogła okazać się czynnością zmierzającą do obejścia prawa. Istota czynności dyssymulowanej zasadza się na złożeniu pozornych oświadczeń w celu ukrycia oświadczeń właściwych – zmierzających do innej czynności⁷². Ocena ważności czynności prawnej powinna być dokonana według jej właściwości – badaniu będzie podlegała zgodność czynności z wymogami normatywnymi, których zachowanie jest konieczne do skutecznego i ważnego dokonania czynności określonego typu⁷³.

W związku z powyższym dyssymulowana czynność pozorna jako czynność ważna powinna spełniać wszystkie wymagania stawiane przed taką czynnością prawną, a co za tym idzie, powinna zostać poddana ocenie na podstawie art. 58 k.c. Jednym z elementów składowych owego przepisu jest badanie, czy czynność prawna nie została dokonana w celu obejścia prawa. Bezpodstawne wydaje się arbitralne wyłączenie możliwości kontrolowania czynności dyssymulowanej pod kątem obejścia prawa i automatyczne uznanie, że nie zmierza ona do tego celu.

⁷⁰ Wyrok SN z dnia 7 grudnia 2016 r., II UK 460/15, LEX nr 2192654.

⁷¹ Ibidem.

⁷² M. Gutowski, *Komentarz do art. 83*.

⁷³ Ibidem.

Warto również zwrócić uwagę na tezę wyroku Sądu Najwyższego z dnia 5 lipca 2012 r.: „gdy umowa o pracę nakładczą jest przez strony wykonywana, nie może być mowy o pozorności, co jednak nie wyklucza obejścia prawa. Niezależnie od tej zasadniczej oceny pozorność w pewnym stopniu może składać się na obejście prawa, gdyż umowa z formalnego punktu widzenia (pozornie) może nie sprzeciwiać się ustawie, choć zostaje zawarta w celu obejścia prawa”⁷⁴.

Co więcej, nie można wykluczać takiej możliwości ze względu na aspekt wolicjonalny stron dokonujących czynności. Warto bowiem zwrócić uwagę na hipotetyczną sytuację, w której czynność prawna jest dyssymulowana właśnie dlatego, że ma na celu obejście prawa. Jak zostało to przedstawione w toku niniejszych rozważań, w doktrynie pojawiają się głosy stwierdzające, że obejście prawa nie musi być przez strony zamierzone.

Za przedstawionym twierdzeniem zdaje się ponadto przemawiać następujące stanowisko Sądu Najwyższego: „czynność ukryta może być uznana za wywołującą skutki prawne, jeżeli spełnione są warunki jej ważności i jednocześnie nie ma podstaw do przyjęcia, że strony zmierzały do obejścia prawa”⁷⁵. Czynność dyssymulowana nie może więc zostać uznana za ważną, jeżeli zmierza do obejścia prawa, *ergo* ta przesłanka ważności musi zostać w każdym wypadku zweryfikowana.

Podsumowanie

Reasumując rozważania, z całą pewnością można stwierdzić, że wady pozorności i obejścia prawa nie mogą dotyczyć jednej czynności prawnej. Są to wady wzajemnie wykluczające się – stanowiące odrębne przesłanki nieważności czynności prawnej. Obejście prawa dotyczy czynności faktycznie dokonanej, natomiast w przypadku pozorności strony stwarzają pozór dokonania czynności prawnej. Odrębne

⁷⁴ Wyrok SN z dnia 5 lipca 2012 r., I UK 101/12, LEX nr 1250560.

⁷⁵ Wyrok SN z dnia 10 czerwca 2013 r., II PK 299/12, LEX nr 1483324.

są także przesłanki nieważności czynności prawnej w przypadku obejścia prawa i pozorności. Kiedy zachodzi pierwsza wada, czynność zostaje dokonana, a sprzeczny z prawem jest skutek, który wywołuje. Z kolei przy wadzie pozorności mamy do czynienia z oświadczeniem woli złożonym drugiej stronie za jej zgodą dla pozorów, przy czym strony nie mają intencji wywołania skutków prawnych, ale jedynie stworzenia zewnętrznej iluzji ich wywołania.

Wydaje się jednak, że nie można wykluczyć sytuacji, w której czynność prawna dyssymulowana zmierza do obejścia prawa. Czynność dyssymulowana jest czynnością dokonaną, która dla swojej ważności spełniać ma wszelkie wymagania stawiane „standardowej” czynności prawnej. Przemawiać zdają się za tym argumenty stwierdzające konieczność poddania czynności dyssymulowanej takiemu samemu badaniu pod kątem ważności jak wszystkich czynności prawnych. Niedopuszczalne bowiem wydaje się stwierdzenie, że czynność prawna dyssymulowana, która ma być zbadana pod kątem swej ważności, nie podlega ocenie z punktu widzenia obejścia prawa. Jak wskazuje Sąd Najwyższy, „niekiedy ważna może być w świetle art. 83 § 1 zdanie drugie k.c. czynność ukryta. Dopiero wówczas jest możliwe badanie jej treści i celu w świetle kryteriów wyrażonych w art. 58 k.c.”⁷⁶. Jedną z przesłanek nieważności czynności prawnej z art. 58 k.c. jest właśnie obejście prawa. Trudno więc znaleźć podstawę prawną przemawiającą za niepoddawaniem czynności dyssymulowanej ocenie pod kątem zaistnienia tejże przesłanki.

Circumvention of the law and ostensibility as the premises for invalidity of an act in law

Summary

The aim of this article is to elaborate and substantially develop premises of invalidity of an act in law, which are circumvention of the law and ostensibility. The article contains concise description of demands presented

⁷⁶ Wyrok SN z dnia 7 grudnia 2016 r., II UK 460/15, LEX nr 2192654.

in the doctrine and judicature of Polish courts. The aforesaid deliberations are preceded by an introduction to the nature of general overview of terminology, which aims to make the cognition of contents concluded in this elaboration. In the course of referred considerations, further verification of a possibility of one act in law being both a circumvention and an ostensibility was made. Said deliberation was based on a comparative analysis between these institutions. The above draws to a final conclusion that one cannot fully exclude a situation in which ostensible legal action results in the circumvention of the law.